

ARNAU DE VILANOVA,
POLEMISTA ANTIJUEU A LLEIDA EL 1303?

Josep PERARNAU I ESPELT

A través de les pàgines de «Sefarad», l'any 1979, el prof. Moisès Orfali Levi contribuïa a donar a conèixer fora d'Israel, pel fet de publicar-lo traduït al castellà, un *Responsum* a la comunitat jueva de Lleida del rau barceloní Selomoh Abraham ben Adret, en el qual aquest, recordant una vella discussió personal amb un altre savi cristià, rebatia un nou i desconegut polemista, també cristià, el qual hauria propugnat davant la comunitat esmentada que pel text de Gn 49,10, es demostraria que el Messies, tal com afirmava la fe dels cristians, ja havia vingut¹; que d'acord amb Ag 2,9 (10), el segon Temple de Jerusalem havia estat agraciats amb major glòria que el primer perquè hauria estat visitat pel Messies², i que globalment els jueus no retornarien a la terra de Palestina³.

Quinze anys més tard reprèn el tema en unes pàgines, en les quals, ultra transcriure el text hebreu del dit *Responsum* i de repetir-ne una

1. El text del dit verset diu així, en la versió de la *Vulgata*: «Non auferetur sceptrum de Iuda, / et dux de femore eius, / donec veniat qui mittendus est, / et ipse erit expectatio gentium.» La *Biblia catalana. Traducció interconfessional*, el tradueix d'aquesta manera: «El ceptre no serà mai pres de Judà, / no mancarà als seus fills el comandament, / fins que vindrà aquell a qui pertany / i a qui els pobles obeiran.»

2. La traducció llatina de la *Vulgata* (Ag 2,10) fa així: «Magna erit gloria domus istius novissimae plus quam primae, dicit Dominus exercituum...»; i la traducció catalana, esmentada en la nota anterior, diu: «Així aquest temple serà més esplendorós que el primer. Us ho dic jo, el Senyor de l'univers...»

3. Moisès ORFALI LEVI, R. *Selomoh ibn Aderet y la controversia judeo cristiana*, dins *Sefarad* XXXIX (1979) 111-122; hom en pot veure un resum dins *Arxiu de Textos Catalans Antics I* (1982) 346, núm. 91. En endavant les possibles referències a aquest article es limitaran a R. *Selomoh*.

traducció castellana, trobem una reafirmació de la certesa que el polemista cristià, amb el qual Selomó Abraham ben Adret havia mantingut una discussió, era fra Ramon Martí (cosa que resultaria confirmada per les dades que aporta Ramon Llull entorn d'un seu tracte amb un rau barceloní), i que temps després el mateix ben Adret recordava i resumia en el *responsum* que ens ocupa a fi d'enfortir la fe de la comunitat jueva («qahal») de Lleida, esverada per les afirmacions d'un savi gentil, que Moisès Orfali identifica amb un religiós dominicà⁴.

En el *Responsum* de ben Adret hi ha com dos plans: el resum o transcripció de les raons de l'esmentat «savi cristià», de les quals el «qahal» de Lleida havia informat el venerat rau barceloní⁵, i la resposta d'aquest, en la qual recorda una discussió amb un altre savi cristià entorn d'arguments que resultaven semblants als que havien estat formulats davant els jueus de Lleida⁶. Dissortadament no és pas fàcil de precisar en el *Responsum* allò que correspon a cada un dels dos plans esmentats. Val a dir que el prof. Orfali, segurament seguint el rau barceloní, sembla concentrar tant la seva atenció en l'estrat més primitiu i personal de la discussió entre ben Adret i Ramon Martí⁷, que es limita a dir que el nou atacant de Lleida era un frare dominicà⁸.

En les línies següents, donant per suposat que el rau Selomó Abraham ben Adret visqué fins entorn del 1310 a Barcelona, on hauria mort,

4. MOISÈS ORFALI, *La cuestión de la venida del Mesías en un Responsum de rabbi Selomó ibn Adret al Cahal de Lérida*, dins *Helmántica* XLIII (1992) 203-220; n'hi ha resum dins *Arxiu de Textos Catalans Antics* XIII (1994) 580, núm. 9336. Les referències només diran *La cuestión*. La identificació amb un frare dominicà és repetida en les pàgines d'aquest segon article: «...uno de estos frailes predicadores...» (p. 205); «...las alegaciones expuestas por el fraile en su sermón...» (*ibid.*); i «...la norma de la Orden de Predicadores...» (*ibid.*).

5. Sembla que el *Responsum* pròpiament dit és precedit per una introducció en la qual són descrites algunes circumstàncies de la consulta del «qahal» de Lleida. Aquesta introducció o almenys fragments de la mateixa han estat traduïts en ambdós articles, *R. Selomó* 112 i *La cuestión* 206, respectivament; les frases d'aquesta darrera diuen: «Estuvo con vosotros hace bien poco para hablar ante la Comunidad en el día fijado para que se reuniera, un cierto sabio de las naciones de Ismael que llenó los oídos con sus palabras...»

6. Heus ací com presenta ben Adret la seva resposta: «Por eso, consideré oportuno escribir en un libro lo que discutí conmigo uno de sus sabios, acerca de los mismos temas y de algunos otros más, que son semejantes a los que habéis oído...» (*La cuestión* 206). Per això, quan en el *Responsum* trobem: «Dijo el oponente...» o fórmules equivalents (cf. *La cuestión* 210), crec que ben Adret fa referència a allò que li digué el seu contrincant, el que anys enrere havia discutit directament i personalment amb ell a Barcelona. Només conèixerem, doncs, les objeccions lleidatanes de l'altre savi, pel fet que els temes plantejats per ambdós eren els mateixos i semblants les raons per ells aportades.

7. *La cuestión* 207-210.

8. *La cuestión* 205: «De los esfuerzos de uno de estos frailes predicadores por difundir su fe entre los judíos de Lérida se hace eco el *responsum* de R. Selomó ibn Adret...»

i que la resposta al «qahal» lleidatà que ens ocupa ha d'ésser datada entre la mort de Ramon Martí i la de ben Adret (1284-1310), volem limitar la nostra atenció al polemista lleidatà, car pensem que es pot formular la hipòtesi que ell fou Arnau de Vilanova i que la discussió amb els jueus lleidatans pogué tenir lloc el 1303 o, qui sap si el 1305.

Pensem que aquest minúscul present serà del grat de l'admirat amic, pare Eusebi Colomer, col·lega durant anys tant en la Facultat de Teologia de Catalunya com en la Secció de Filosofia i Ciències Socials de l'Institut d'Estudis Catalans, present ofert amb motiu de la seva jubilació, amb l'auguri que el major lleure li permeti d'oferir-nos nombre de fruits ben madurs i esponerosos de la seva llarguíssima dedicació als nostres grans pensadors, entre els quals ocupa un lloc ben destacat Arnau de Vilanova.

1. *Les circumstàncies de la Disputa lleidatana*

Val a dir que el text del *Responsum* de ben Adret només ens dóna una pauta per al coneixement del polemista cristià de Lleida: «...un cert savi de les nacions d'Ismael...»⁹; el fet que la denominació sigui tan genèrica permet la hipòtesi que el tal savi sigui Arnau de Vilanova, cosa que no faria, si la caracterització del contrincant hagués fet referència a una professió religiosa. De fet, allò que puc saber a través de la informació proporcionada pel prof. Orfali, és que ben Adret s'hauria limitat a dir que el polemista de Lleida era un savi i que l'interlocutor amb el qual ell havia discutit també ho era¹⁰. Per aquest punt, doncs, tenim la porta oberta a la hipòtesi que plantegem. Però una dada sí que és favorable a la nostra hipòtesi: en els fragments, als quals ens acabem de referir, Selomó Abraham ben Adret no diu als de Lleida que el savi que els havia qüestionat la fe era el mateix que, anys ha, havia disputat amb ell. Del fragment reportat per Orfali, sembla resultar ben clar que el savi de Lleida i el de Barcelona eren persones diverses.

Una altra dada resta també imprecisa quant a la identificació del contrincant lleidatà: la discussió hauria tingut lloc «el dia designat perquè [la comunitat] es reunís»¹¹, cosa que, en absolut, tant es podria entendre d'una reunió normal de dissabte, com d'una d'imposada o d'una

9. Vegeu el fragment transcrit en la n. 5.

10. Vegeu el fragment transcrit en la n. 6.

11. Aquesta frase forma part del fragment transcrit en la n. 5.

de decidida de comú acord. I ací, la pregunta és obligada: si s'hagués tractat d'Arnau de Vilanova, ¿tenia aquest una concessió reial per a poder «predicar» a les sinagogues, o ja li era suficient de formar part com a metge de la casa reial? ¿O la tenia pontifícia, essent com era de la «família» del papa Bonifaci VIII¹² i, de més a més, amic del nou papa Climent V (si hagués estat el 1305)? També ací manca resposta.

I encara en manca en un altre punt, el de la concreció cronològica: l'única cosa que sabem és que quan el «notable»¹³ informà ben Adret d'allò que aquell savi havia dit davant el «qahal» lleidatà, aquesta intervenció desestabilitzadora havia tingut lloc «feia ben poc»¹⁴. Però, dissortadament, almenys un servidor, en aquest moment, no tinc altres elements de judici que em permetin de precisar, ni poc ni molt, la data.

Sabem, doncs, que en un moment que sembla haver-se de col·locar entre el 1284, mort de fra Ramon Martí, i 1310, mort de ben Adret, un savi cristià s'adreçà al «qahal» de Lleida exposant algunes tesis cristianes bàsiques que hi causaren desfici, raó per la qual un «notable» trameté els dits punts al rau barceloní Selomó Abraham ben Adret, el qual intentà de reforçar la fe dels jueus lleidatans amb un *Responsum*, en el qual reportava, ni que fos considerant-les idèntiques, tant les raons adduïdes pel «savi» que actuà a Lleida com les d'un altre savi cristià, que sembla haver estat fra Ramon Martí, el qual feia anys havia discutit dels mateixos punts amb ben Adret, i les respostes d'aquest en aquella ocasió¹⁵.

12. Recordem que no feia gaire Arnau de Vilanova havia fet valer davant l'oficial del bisbe de Girona, Guillem Ramon de Flaçà, aquesta condició seva de membre de la casa pontifícia: «Ego etiam, ut famulus et domesticus iuratus supradicte ecclesie siue matris et eiusdem priuilegiis informatus, de presenti et cum testimonio scripti huius, prouoco sive cito ipsum priorem presentem tanquam subuersorem euangelice libertatis et aduersarium sedis romane, quod infra septuagesimam proxime futuram compareat coram ea» (*Tertia Denuntiatio Gerundensis*, Vat. lat. 3824, f. 174bc). Igual com les altres *Denuntiationes Gerundenses*, també la *Tertia* fou publicada per Joaquim CARRERAS I ARTAU, *La polémica gerundense sobre el Anticristo entre Arnau de Vilanova y los dominicos*, dins *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* V (1950-1951) 54-58.

13. Aquesta és tota la informació que tenim sobre l'informant de ben Adret: «...me parece apropiado escribros acerca de lo que me hizo saber un notable» (*La cuestión* 206); però, quant a la disputa de Lleida el prof. Orfali escriu: «...hoy se puede afirmar, casi con toda certeza, que la disputa a que nos referimos ocurrió mucho después...» (p. 208); la hipòtesi proposada en aquestes pàgines coincideix amb aquesta forma de veure, car col·loca la discussió de Lleida una vintena d'anys després de la mort de fra Ramon Martí.

Cal afegir que, si la hipòtesi objecte d'aquestes pàgines, la de la identificació del dit «notable» amb Arnau de Vilanova, es confirmés, tindríem en la denominació neutral de «notable» un element de judici, crec que important, clarificador de l'origen no jueu d'Arnau de Vilanova; car en la hipòtesi d'origen hebreu, tant la consulta com la resposta no s'haurien estat de qualificar molt negativament el contrincant, fent constar la seva condició de renegat i d'apòstata, cosa que automàticament hauria desqualificat les dites objeccions.

14. Vegeu el fragment copiat en la n. 5.

15. Vegeu el fragment copiat en la n. 6.

2. La hipòtesi «Arnau de Vilanova»

a) Arnau de Vilanova a Lleida

El «savi» cristià que actuà davant el «qahal» de Lleida podia haver estat Arnau de Vilanova.

Sabem, en efecte, que aquest el 1303 fou present a Lleida, amb motiu d'una reunió del metropolità i dels bisbes de la Província Eclesiàstica Tarraconense, justament només coneguda pel testimoniatge que ell mateix en dóna en la seva *Confessio Ilerdensis*:

«...ne quisquam, spiritu maligno uexatus, absente me possit in auribus maiorum dicta mea superseminando zizaniam deprauare, uolens ego, magister Arnaldus de Uillanoua, progredi cum splendore catholice ueritatis, coram uobis, reuerendis patribus domino Roderico, Dei gratia archiepiscopo Terrachone, ceterisque coepiscopis et comprouincialibus uestris presentibus, confiteor...»¹⁶

«Et ne dicta mea presentialiter hic proposita coram uobis et lecta possint per aliquem aduersarium truncari, peruerti uel aliquid uiciari, supplicando requiro specialiter uos, reuerendum patrem dominum Rodericum, archiepiscopum memoratum, quod per uestrum notarium faciatis ea in uestri curia registrari...»¹⁷

Notarialment, doncs, consta que Arnau de Vilanova a Lleida, davant el metropolità de Tarragona i d'altres bisbes de la mateixa Província Eclesiàstica, presentà i llegí personalment i féu registrar per algun notari la *Confessio Ilerdensis*¹⁸. L'acte tingué lloc entre la *Tertia Denuntiatio Gerundensis* i el 10 de febrer del 1304 (1303), en què mestre Arnau ja era a Marsella, presentant la *Prima Denuntiatio Massiliensis*¹⁹; i com

16. *Confessio Ilerdensis de spurcitiis pseudoreligiosorum*, text encara inèdit; aquest fragment i el que segueix són transcrits de l'exemplar de la Biblioteca Apostòlica Vaticana, Vat. lat. 3824, f. 175a.

17. *Confessio*, f. 179d.

18. Que era present i que llegí ell mateix la *Confessio Ilerdensis* consta per una de les seves frases finals: «Et ego interim ad cautelam requiro uos, dominum Jacobum de Plano, auctoritate regia publicum notarium, quod ea, sicut in presenti scriptura legi, et quam trado uobis, immediate in formam publicam redigatis» (*Confessio*, ff. 179d-180a). El barceloní Jaume o Jacme des Pla era i seguiria essent notari relacionat amb Arnau de Vilanova, tal com hom pot veure en el meu *L'Alia Informatio Beguinorum d'Arnau de Vilanova (Studia, textus, subsidia II)*, Barcelona, Facultat de Teologia de Barcelona 1978, p. 116.

19. Que la *Confessio Ilerdensis* s'ha de col·locar cronològicament entre la darrera de les *Denuntiationes Gerundenses* i la primera de les *Denuntiationes Massilienses*, aquesta taxativament datada el 10 de febrer del 1304, és dada ben clarament còpsable en el volum manuscrit citat en la n. 16, on l'ordre dels textos és el que acabo d'indicar, tal com hom pot veure en la descripció del dit volum manuscrit i dels seus textos publicada dins el meu *L'Allocutio christini... d'Arnau de Vilanova. Edició i estudi del text*, dins *Arxiu de Textos Catalans Antics XI* (1992) 7-135, en particular pp. 17-18.

que entre Lleida i Marsella les jornades eren llargues i les parades pel camí constants, podem suposar que la presència de mestre Arnau a Lleida per a la presentació de la *Confessio...* degué ésser el 1303²⁰.

La possibilitat del 1305 consisteix en el següent: el dia 11 de juliol del 1305, mestre Arnau de Vilanova era al palau reial de Barcelona, fent pública davant Jaume II de Catalunya-Aragó i la seva cort la *Confessió de Barcelona*²¹; i el dia 24 d'agost del mateix any era a Bordeus, presentant oficialment davant del nou papa i amic, Climent V, la seva *Protestatio facta Burdegaliae...*²² Si el camí vers Bordeus fou des de Barcelona (en absolut, també hauria pogut ésser des de València), el normal devia ésser passar per Lleida²³. Però no és un fet comprovat documentalment, com ho és l'anterior, ans només una suposició.

b) *Les objeccions arnaldianes antijueves*

Un any abans de presentar la *Confessio Ilerdensis*, Arnau de Vilanova havia acabat la *Philosophia catholica et divina*²⁴, en la qual s'havia començat de concretar la seva posició en alguns almenys dels

20. Sobre el desplegament de les controvèrsies durant aquells primers anys del segle XIV per part d'Arnau de Vilanova, hom pot veure l'exposició que en vaig fer en *El text primitiu del De mysterio cymbalorum Ecclesiae d'Arnau de Vilanova. En apèndix, el seu Tractatus de tempore adventus Antichristi*, dins *Arxiu de Textos Catalans Antics VII-VIII* (1988-1989) 7-169, en particular pp. 8-22; darrerament s'hi ha tornat a referir Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio dell'Anticristo all'attesa del Pastore Angelico. Gli scritti di Arnaldo di Villanova nel codice dell'Archivio Generale dei Carmelitani*, dins *Arxiu de Textos Catalans Antics XIII* (1994) 287-344, en particular pp. 293-304.

21. La data és taxativament establerta en el protocol notarial de la dita *Confessió de Barcelona*, que, com la de Lleida, «venerabilis et discretus magister Arnaldus de Villanova presencialiter ac personaliter legit», tal com hom pot veure dins Arnau de VILANOVA, *Obres catalanes*. Volum I: *Escrits religiosos*, a cura de Miquel Batllori («Els Nostres Clàssics» 53-54), Barcelona, Editorial Barcino 1947, pp. 101-139, en particular p. 101, n. 1.

22. La data de la *Presentatio facta Burdegaliæ coram Summo Pontifice Clemente V* també consta notarialment al principi en el ja esmentat Vat. lat. 3824, f. 254d.

23. El traçat del camí reial, del segle XIV, de Barcelona a Saragossa era bàsicament el mateix que l'actual carretera nacional II, i hom en pot trobar confirmació no gaires anys després dels fets que ens ocupen en les declaracions del convers Alatzar/Pere del procés inquisitorial a càrrec dels jueus Janto Almuli i d'altres, publicat per mi en *El procés inquisitorial barceloní contra els jueus Janto Almuli, la seva muller Jamila i Jucef de Quatorze (1341-1342)*, dins *Revista Catalana de Teologia IV* (1979) 309-353, en particular pp. 336-337.

24. Aquest tractat arnaldia ha estat darrerament publicat per mi sota el títol, *L'Ars catholicae philosophiae (primera redacció de la Philosophia catholica et divina) d'Arnau de Vilanova. Edició i estudi del text*, dins *Arxiu de Textos Catalans Antics X* (1991) 8-223; la datació pot ésser precisada en el sentit que el tractat hauria estat enllestit poc abans del 29 d'agost del 1302, car en aquesta data era enviat a Bonifaci VIII, acompanyat d'una carta també publicada en el dit article, pp. 197-198.

punts fonamentals de la controvèrsia entre judaisme i cristianisme, entre els quals són presents els que aquell savi cristià desconegut havia exposat davant el «qahal» de Lleida.

Aquest, en efecte, segons el *Responsum* de Selomó Abraham ben Adret, hauria reafirmat a base del text de Gn 49,10²⁵, la convicció cristiana bàsica del fet que el Messies ja havia vingut, ja que els mateixos jueus ho acceptaven en la traducció que ells mateixos havien feta del dit vers en el *Targum*²⁶.

I heus ací la casualitat: s'escau que l'any anterior Arnau de Vilanova havia dedicat a aquest punt la següent exposició en la *Philosophia catholica et divina*:

«Primo quidem modo [providit Deus electis suis de certitudine temporis Iesu Christi per Scripturam determinantem ipsius tempus] determinatur Genesis quadragesimo nono, ubi dicitur: "Non auferetur sceptrum de Iuda nec dux de femore eius, donec veniat qui mittendus est. Et ipse erit expectatio gentium." Per sceptrum autem quidam intellexerunt regiam dignitatem, quidam vero iudiciariam potestatem, quam septuaginta seniores, qui vocabantur hebraice ‚Sanhedrin‘, exercebant. Sed, sive hoc sive illud significet, nihilominus expresse testatur quod illa dignitas vel potestas non deficeret in populo Iudeorum, quousque veniret mittendus. Nec per hoc habetur quod tunc deficeret, cum ipse venisset, sed quod non deficeret, antequam venisset.

Cum autem predicta dignitas vel potestas defecerit in populo Iudeorum iam plus quam mille ducentis annis, necesse est ut verus messias ante tot annos advenerit et quod ille sit mendax, qui asseret illum fore messiam verum, qui veniet, postquam illa dignitas vel potestas defecerit in populo Iudeorum, plus quam mille trecentis annis.

Sed ante mille ducentos vel trecentos annos, nullus apparuit habens proprietates veri messie, nisi Iesus Nazarenus, qui et legem dedit et ad eum gentes confluerunt, ut predicta auctoritas expresse continet in hebreo. Nam, ubi nos habemus: "Donec veniat qui mittendus est", habet textus hebraicus: "Donec veniat Silo"; et in translatione facta per Iudeos de hebreo in chaldaicum continetur: "Donec veniat messias"...»²⁷

Un altre dels punts discutits a Lleida fou, segons ben Adret, el relatiu al sentit d'Ag 2,9 (10)²⁸, que també trobem en la dita obra arnaldiana:

25. Vegeu més amunt la n. 1.

26. El resum que ben Adret fa de l'objecció cristiana diu així: «Dijo el oponente: El Mesías ya ha venido. Y la prueba es que al bendecir a sus hijos dijo Jacob vaticinando lo que le sucedería al cabo de los días: "No se apartará el cetro de Judá ni el legislador de entre sus pies hasta que venga Siló." Y Siló es el Mesías, y vosotros lo reconocéis, como está traducido en el Targum donde se dice: "No se apartará hasta que venga." Y como el cetro se ha apartado de vosotros, en consecuencia el Mesías ya ha venido» (*La cuestión* 215).

27. *Philosophia catholica et divina*, edició citada en la n. 24, pp. 114-117, línies 882-904; si hom, de més a més, es fixa en l'aparat de fonts de les pàgines esmentades, veurà que el raonament pot tenir per font les dues obres principals de fra Ramon Martí, el *Capistrum Iudaeorum* i el *Pugio fidei*.

28. Vegeu més amunt, la n. 2.

«Per respectum autem ad locum aliquem certum, determinatur tempus veri messie per *Malachiam* dicentem: “Ecce ego mitto angelum meum, etc.” Sequitur paulo post: “Et statim veniet ad templum sanctum suum dominator, quem vos queritis, et angelus testamenti, quem vos vultis.” In quibus verbis expresse continetur quod verus messias, qui dicitur angelus testamenti Dei sive promissionis eius, veniret ad templum sanctum, quod erat in diebus Malachie. Hoc autem fuit templum constructum sub Zorobabel, presentibus Aggeo et Malachia. Nec potest extendi illa prophetia ad aliud templum futurum post illud, quoniam illud erat ultimum sive novissimum, *Aggeo* testante, qui dicit: “Maior erit gloria huius domus novissime quam prime.” Cum igitur illud templum fuerit penitus destructum et subversum per Titum et Vespasianum et ab eius destructione citra fluxerunt plus quam mille anni, necesse est ante hoc tempus venisse messiam verum, cum ad illud templum esset venturus.»²⁹

Per la seva banda, Selomó ben Adret resumeix així aquesta segona objecció del cristià: «Volvió de nuevo contra mi con otro argumento: Según lo escrito, no habrá otro Templo después del Segundo, pues está dicho: «Mayor será la gloria de esta última Casa que la primera.» He aquí que lo llamé último. Y si hubiera otro tras él, no habría denominado a éste último» (*La cuestión* 217).

29. Aquest paràgraf es troba en la *Philosophia catholica et divina*, edició citada en la n. 24, pp. 118-119, línies 916-931.

En unes pàgines que tot sembla fer atribuïbles a Arnau de Vilanova en els seus darrers anys, intitolades *Conflictus iudaeorum*, els dos temes tornen a ésser objecte d'una consistent atenció, en paràgrafs que, essent encara inèdits, no em sé resistir de copiar: «...Deus denunciavit per prophetas et locum et tempus adventus Messiae principalis. Locum, per *Malachiam*, quando dixit: «Statim veniet ad templum sanctum suum dominator, quem vos queritis, et angelus testamenti, quem vos vultis» [Ml 3,1]... Constat autem quod ad illud templum quod, prophetante Malachia, fuit hedificatum, non venit aliquis qui haberet signa et faceret opera Messie principalis, nisi Ihesus Nazarenus.»

«Nec possunt dicere quod de alio templo futuro loqueretur, tum quia non dixisset “statim”, tum quia illud templum erat ultimum, sicut Deus denunciavit per duos prophetas, scilicet per *Aggeum*, qui dixit: “Maior erit gloria huius domus ultime quam prime” [Ag 2, 9 (10)]...; item, per *Danielem*, qui dixit quod post destructionem illius templi vel desolationem, “usque ad consummationem et finem perseverabit desolatio” [Dn 9,27]...»

«Tempus vero adventus Messie denunciavit Deus per duos prophetas, primo per Iacob, qui dixit filiis suis: “Congregamini, ut annuntiem que ventura sunt vobis in diebus novissimis” [Gn 49,1]... Et dixit eis: “Non auferetur sceptrum de Iuda et dux de femore eius, donec veniat qui mittendus est, et ei adhibebunt gentes vel populi” [Gn 49,10]; ... Et in *Targum*, scilicet, in translatione quam fecerunt Judei Scripture Sacre in linguam caldeorum continetur... “Donec veniat Messias”.»

«In istis verbis Deus denunciavit tempus Messie, non affirmando terminum adventus, quia non dicit quod tunc veniret quando auferretur virga iudicatus aut potestatis a Judeis, sed negando ablationem istam, priusquam veniret Messias.»

«Certum est autem quod auctoritatem iudicandi inter se non amiserunt priusquam venit Ihesus Nazarenus; et quadragesimo secundo anno post ascensionem eius amiserunt eam, vel circiter» (Gènova, Biblioteca Universitària, Fondo G. Gaslini, A. IX. 27, f. 105c-d); sobre aquest tractat, encara inèdit, vegeu el meu *Problemes i criteris d'autenticitat d'obres espirituals atribuïdes a Arnau de Vilanova*, dins *Arxiu de Textos Catalans Antics* XIII (1994) 78-84; crec que és digna d'ésser subratllada la coincidència no sols en els temes, ans encara en detalls minúsculs, però justament per això més significatius, entre els paràgrafs de la *Philosophia catholica et divina* i del *Conflictus iudaeorum*, detalls que poden consistir en la referència a la traducció caldea de la Bíblia hebrea o *Targum* i en la denominació de 'Ihesus Nazarenus', pràcticament exclusiva d'Arnau, almenys en aquell moment. En la mesura que es confirmi l'autenticitat arnaldiana del tractat, també es confirmarà que mestre Arnau de Vilanova no refusava la polèmica directa i personal amb els jueus.

Encara, sempre segons el *Responsum* de Selomó Abraham ben Adret hi hagué un altre punt de discussió, però no ja directament sobre un passatge bíblic, ans entorn d'un text rabínic, pertanyent a *Yebamot*³⁰, al qual certament no hi ha referència en la *Philosophia catholica et divina*.

3. A tall de conclusió

L'objectiu al qual s'encaminaven aquestes pàgines sembla que és assolit i pot ésser formulat així: és enraonat de posar la hipòtesi que el savi cristià que inquietà les conviccions del «qahal» de Lleida amb les raons que reporta en el seu *Responsum* Selomó Abraham ben Adret podria ésser Arnau de Vilanova. Caldrà, ara, esperar si noves dades confirmen o, per contra, fan insostenible la hipòtesi.

Justament perquè l'objectiu d'aquestes pàgines és tan limitat, segueixen oberts a la recerca tant aquest com els altres punts que freturen aclariment, el primer dels quals ja ens és conegut però, ara, per acabar, podria ésser precisat d'aquesta manera: els raonaments formulats pel savi cristià a Lleida, que ben Adret afirma ésser els mateixos que un altre savi li havia presentat a ell, ¿són realment els exposats pel rau barceloní o, atesa la identitat per ell afirmada entre les raons diguem-ne lleidatanes i les diguem-ne barcelonines, resulta que ell ha exposat en l'esmentat *Responsum* les barcelonines, sense que totes, i en concret la tercera, la treteta del *Yebamot*, també hagués estat exposada a Lleida? Faig aquesta pregunta perquè jo mateix em plantejo si, un cop començada l'exposició de les raons favorables a la creença jueva, ben Adret es decidí a ésser tan complet com li fos possible, responent no sols a les objeccions realment formulades i discutides a Lleida, ans també a les que hi eren relacionades, havien estat discutides a Barcelona amb Ramon Martí, i ara eren recordades i impugnades, a fi que les conviccions jueves de la comunitat lleidatana resultessin ben confirmades no

30. L'objecció tercera és resumida així per ben Adret: «Volvió pensando aducir en contra mía argumentos tomados de las palabras de nuestros rabinos de bendita memoria y dijo: ¿Acaso no han dicho vuestros sabios: "Que heredaron tus padres y la heredarás?" Primera y segunda posesión les correspondió, pero una tercera no tendrán» (*Yebamot* 82a).

El fet de negar als jueus una tercera possessió de Terra Santa és compartida per Arnau de Vilanova, però, tant com li podem conèixer el pensament, no pas a base d'un text rabínic ans de l'afirmació de Jesús, reportada per l'*Evangelí de Lluc* 21,24, a la qual Arnau ha dedicat dues explicacions, la segona ben llarga, en el *De tempore adventus Antichristi*, publicat per mi, p. 146, línies 508-515, i pp. 163-164, línies 1250-1292.

sols contra les objeccions que ja coneixia, ans també contra d'altres de possibles.

Resten, doncs, d'altres punts a esbrinar i aclarir en el futur, començant per la clarificació de les formulacions de polèmica antijueva que en temps posteriors anirien sortint de la ploma de mestre Arnau de Vilanova.

La seva actuació a Lleida en podria ésser una etapa inicial, a l'altura d'allò que ell havia après en els llibres de fra Ramon Martí i havia començat d'exposar en la *Philosophia catholica et divina*.

Per la meua banda, espero de poder oferir dins poc temps d'altres aportacions al tema de la polèmica antijueva d'Arnau de Vilanova amb l'edició de l'*Ad priorissam de caritate* i del *Conflictus iudaeorum*³¹.

Josep PERARNAU
Diputació 231
E-08007 BARCELONA

Summary

A *Responsum* for Salomoh Abraham ben Adret, from Barcelona, in Lleida's «qahal», reveals that between the years 1284 and 1310, a learned Christian disturbed the Jewish community in Lleida using the two biblical texts: Gn 49:10 and Ag 2:9 (10). Since Arnau de Vilanova in 1302 expounded on these two texts in his *Philosophia Catholica et Divina* (and most likely also insisted on the matter in the work attributable to him: *Conflictus iudaeorum*), and did so in the same way as the above-mentioned author, and since in 1303 he was in Lleida personally presenting his *Confessio llerdensis*, the paper proposes the hypothesis that the aforesaid learned Christian was Arnau de Vilanova.

31. Crec que cal recordar que no tot tractat arnaldia de tema bíblic és o inclou polèmica antijueva. Això s'ha de dir de forma particular de la *Introductio in librum Ioachim de semine scripturarum*, publicat el 1951 per Raoul Manselli dins *Bulletino Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano* LXII (1951) 1-100, pàgines dedicades als diversos significats que hom pot cercar en el text de la Bíblia, i del *Tractatus de significatione nominis Tetragrammaton*, ja fa anys publicat per Joaquim Carreras i Artau dins *Sefarad* IX (1949) 75-105, l'objectiu del qual no era pas, almenys directament, que els jueus qüestionessin llur fe, ans el reforçament de la fe dels cristians en la Trinitat de persones en Déu, mitjançant l'aplicació d'una metodologia claríssimament cabalística al significat del nom diví, tant en hebreu, com en grec o en llatí.